

Jurnal Bahasa

Jilid 3 Bil.4 DISEMBER 2003

ISSN: 1511-9084

KK: 499-91403-1203

<http://www.dbp.gov.my/majalah>

Mana Sikana

Wacana Bahasa dalam Teori Sastera Pascamoden

Munif Zarirruddin Fikri Nordin

Bahasa Pengurusan Islam: Suatu Penelitian Awal

Nazirah Ismail

Wacana Retorik Penglipur Lara Melayu: Analisis
Struktur Maklumat

Noor Aina Dani, Zaitul Azma Zainon Hamzah

Gangguan dalam Sistem Giliran Bertutur
Kanak-kanak Melayu: Suatu Analisis Pragmatik

Rohani Mohd. Yusof

Kuala Kangsar Sebagai Zon Transisi Dialek

Zaharani Ahmad

Harmoni Vokal dalam Bahasa Rungus dan Dusun
Kimaragang: Suatu Analisis Fonologi Autosegmental

Zaitul Azma Zainon Hamzah

Peranan Konteks dengan Gangguan
dalam Perbualan Kanak-kanak

KANDUNGAN

Penyumbang	iv
Wacana Bahasa dalam Teori Sastra Pascamoden <i>Mana Sikana</i>	505
Bahasa Pengurusan Islam: Suatu Penelitian Awal <i>Munif Zarirruddin Fikri Nordin</i>	537
Wacana Retorik Penglipur Lara Melayu: Analisis Struktur Maklumat <i>Nazirah Ismail</i>	556
Gangguan dalam Sistem Giliran Bertutur Kanak-kanak Melayu: Suatu Analisis Pragmatik <i>Noor Aina Dani, Zaitul Azma Zainon Hamzah</i>	568
Kuala Kangsar Sebagai Zon Transisi Dialek <i>Rohani Mohd. Yusof</i>	588
Harmoni Vokal dalam Bahasa Rungus dan Dusun Kimaragang: Suatu Analisis Fonologi Autosegmental <i>Zaharani Ahmad</i>	607
Peranan Konteks dengan Gangguan dalam Perbualan Kanak-kanak <i>Zaitul Azma Zainon Hamzah</i>	624

PENYUMBANG

Mana Sikana mendapat pendidikan Sarjana Muda Kelas Pertama Persuratan (1978), Ijazah Sarjana Sastera (1980) dan Doktor Falsafah (1990). Beliau pernah bertugas sebagai pensyarah dan Profesor Madya di Jabatan Persuratan Melayu, Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi, dan kini bertugas di Institut Pendidikan Nasional, Universiti Teknologi Nanyang Singapura. Antara karyanya sewaktu di Singapura ialah *Jejak Sastera Melayu Moden ke Pascamoden*, *Menyeberang Selat*, *Sastera Singapura dan Malaysia pada era Pascamoden* dan *Sastera Melayu Klasik: Warisan Keemasan*. Kini sedang menyiapkan 100 buah *Cerpen*.

Munif Zarirruddin Fikri Nordin ialah pensyarah di Jabatan Bahasa Moden, Fakulti Komunikasi dan Bahasa Moden, Universiti Utara Malaysia. Bidang pengkhususan beliau ialah sosiologi bahasa, analisis wacana teks agama dan analisis linguistik dalam al-Quran dan hadis.

Nazirah Ismail ialah pensyarah kontrak di Jabatan Bahasa Melayu, Akademi Pengajian Melayu, Universiti Malaya sejak Julai 2000. Sebelum ini beliau berkhidmat sebagai tutor di Jabatan Bahasa, Akademi Pengajian Melayu, Universiti Malaya dan sedang menyiapkan Ph.D., dalam bidang Retorik. Pernah menulis *Riwayat Kelantan: Analisis Retorik*, kertas kerja bersama Sanat Md. Nasir, *Ketuanan Kedah dalam Hikayat Merong Mahawangsa*, *Ikut Rasa Binas*, *Ikut Hati Mati*, *Ikut Nafsu Lesu: Fenomena Jatuhnya Beberapa Kerajaan Melayu Lama*, kertas kerja bersama Zahir Ahmad dan Ahmad Hakimi Khairuddin, dan *Jenaka Politik Melayu: Satu Analisis*.

Noor Aina Dani pensyarah dan penyelarasa Bahasa Melayu di Jabatan Bahasa Melayu Fakulti Bahasa Moden dan Komunikasi Universiti Putra Malaysia. Bidang pengkhususannya Linguistik Terapan. Beliau menyumbang makalah dalam Jurnal *Dewan Bahasa* dan *Rampak Serantau*. Beliau menerima Ph.D. daripada Universiti Putra Malaysia dalam bidang Pengajaran Bahasa Melayu Sebagai Bahasa Pertama pada tahun 1997.

Rohani Mohd. Yusof mula berkhidmat sebagai pensyarah di Universiti Malaya pada tahun 1987. Kini menjawat Ketua Jabatan Linguistik, Akademi

Pengajian Melayu. Bidang pengkhususan termasuk Linguistik Bandingan, Sosiolinguistik, dan Linguistik Am. Banyak membentangkan kertas kerja pada peringkat kebangsaan dan antarabangsa termasuk pembentangan di Simposium Antarabangsa Seni dan Budaya Ketiga di Ulan Ude, Rusia dan Seminar Kuala Kangsar Meniti Zaman di Perak.

Zaharani Ahmad adalah seorang pensyarah linguistik yang kini sedang bertugas di Program Linguistik, Pusat Pengajian Bahasa dan Linguistik, Universiti Kebangsaan Malaysia. Beliau memperoleh ijazah Ph.D. dalam bidang Linguistik daripada Essex University, United Kingdom, dan bidang khususnya ialah Fonologi dan Morfologi. Beliau telah banyak menghasilkan kajian dan tulisan yang berhubung dengan fonologi dan morfologi bahasa Melayu. Antara buku beliau yang penting yang diterbitkan oleh Dewan Bahasa dan Pustaka ialah *Fonologi Generatif: Teori dan Penerapan* (1993), dan *The Phonology and Morphology of the Perak Dialect* (1991).

Zaitul Azma Zainon Hamzah seorang pensyarah di Jabatan Bahasa Melayu, Fakulti Bahasa Moden dan Komunikasi, Universiti Putra Malaysia. Sebelum ini beliau merupakan guru di Sekolah Kebangsaan Kuala Kenas, Kuala Kangsar pada tahun 1982, sebelum bertukar ke Sekolah Kebangsaan Temelong, Lenggong, Perak pada tahun 1986. Pada tahun 1993, beliau melanjutkan pelajaran di Universiti Putra Malaysia dalam Program Bachelar Pendidikan (Bahasa Melayu Sebagai Bahasa Pertama) dan memperoleh Ijazah Bachelar Pendidikan (PBMP) pada tahun 1997. Beliau pernah ditugaskan mengajar di Sekolah Menengah Taman Medan, Petaling Jaya, Selangor. Mulai pertengahan 1998, beliau ditugaskan mengajar di Sekolah Menengah Kebangsaan Seri Serdang, Seri Kembangan, Selangor sehingga 15 Ogos 2003.

HARMONI VOKAL DALAM BAHASA RUNGUS DAN DUSUN KIMARAGANG: SUATU ANALISIS FONOLOGI AUTOSEGMENTAL

Zaharani Ahmad

Abstrak

Makalah ini cuba menghurai dan menjelaskan proses fonologi harmoni vokal yang berlaku dalam dua bahasa suku kaum masyarakat Sabah, iaitu bahasa Dusun Kimaragang dan bahasa Rungus. Dari sudut pengelompokan bahasa, kedua-dua bahasa ini tergolong dalam keluarga bahasa Dusun. Dalam memberikan penjelasan tentang proses harmoni vokal yang berlaku, kajian ini menerapkan pendekatan teori fonologi autosegmental. Kajian ini mendapati bahawa proses harmoni vokal yang berlaku dalam bahasa Dusun Kimaragang dan bahasa Rungus memperlihatkan beberapa ciri persamaan dan perbezaan. Dalam kedua-dua bahasa tersebut, proses harmoni vokal melibatkan penyebaran fitur [$\pm$ rendah] yang bergerak dari kanan ke kiri, iaitu dari vokal kata dasar menuju ke vokal imbuhan awalan. Penyebaran ini boleh berlaku secara berterusan melangkaui dua vokal berikutnya. Satu ciri yang membezakan kedua-dua bahasa ini adalah dalam bahasa Rungus penyebaran fitur [$\pm$ rendah] dari vokal kata dasar boleh merentasi vokal tinggi /i/ dalam imbuhan awalan, manakala dalam bahasa Dusun Kimaragang penyebaran seperti ini tidak boleh berlaku. Perbezaan ini dapat ditangani dengan menganggap bahawa vokal /i/ dalam bahasa Dusun Kimaragang mempunyai spesifikasi fitur [- rendah] di peringkat leksikalnya, sedangkan spesifikasi sedemikian tidak wujud dalam bahasa Rungus. Kehadiran fitur [- rendah] menghalang penyebaran fitur [+ rendah] ke vokal berikutnya kerana ini akan menyebabkan garis penghubung bersilang, manakala ketidakhadiran fitur [- rendah] membenarkan proses penyebaran berlaku tanpa sebarang penyilangan. Analisis ini dapat menjelaskan proses harmoni vokal dalam kedua-dua bahasa berkenaan dengan baik dan berpada.

Abstract

This paper attempts to describe and explains the phonological process of vowel harmony in two indigenous languages of Sabah, namely Dusun Kimaragang and Rungus. In terms of language classification, these two languages belong to the Dusunic language family. In order to explain the process of vowel harmony that operates here, the present study adopts the theoretical framework of autosegmental phonology. This study observes that the harmony rule that applies in Dusun Kimaragang and Rungus demonstrates some forms of similarities and differences. In both languages, the harmony rule involves a mapping of $[\pm \text{low}]$ feature that spreads from right to left, that is from the root vowel to the prefix vowel. The spreading process can pass through two consecutive vowels. A major distinction that distinguishes the two languages is that in Rungus the spreading of the $[\pm \text{low}]$ feature of the root vowel can run through a high vowel /i/ of the prefix, where as in Dusun Kimaragang such spreading is inapplicable. This distinction can be accounted for by assuming that the high vowel /i/ in Dusun Kimaragang is specified with a feature $[-\text{low}]$ in its lexical representation, where as such representation does not occur in Rungus. This feature will block the spreading of $[\pm \text{low}]$ feature to the preceding vowel because the mapping will result a crossing of autosegmental lines. On the contrary, without that feature, the spreading process will apply accordingly. The present analysis explain the process of vowel harmony in both languages successfully and adequately.

PENDAHULUAN

Bahasa Dusun Kimaragang dan bahasa Rungus merupakan dua bahasa suku kaum yang dituturkan di negeri Sabah. Kedua-dua bahasa dikelompokkan di dalam keluarga bahasa Dusun. Sebagai bahasa yang berkerabat sudah pastinya kedua-dua bahasa ini memperlihatkan ciri-ciri persamaan dan juga perbezaan. Ciri persamaan ini menunjukkan bahawa kedua-dua bahasa tersebut diperturunkan daripada satu sumber yang sama, manakala ciri perbezaan pula membuktikan bahawa bahasa-bahasa ini mula terpisah dan berkembang sebagai satu bahasa yang tersendiri.

Dalam melakukan kajian perbandingan bahasa kerabat, antara bidang penting yang dijadikan asas perbandingan ialah fonologi. Dalam bidang fonologi ini pula, kebanyakan kajian lebih tertumpu kepada melihat kesepadanan bunyi, iaitu kesejajaran bunyi sama ada konsonan atau vokal

di dalam kata, dan kata yang diperbandingkan itu adalah kata-kata dasar. Dalam kajian ini penulis ingin melihat ciri persamaan dan perbezaan antara bahasa Dusun Kimaragang dan bahasa Rungus berdasarkan proses fonologi yang berlaku dalam kedua-dua bahasa tersebut, dan dalam konteks ini proses yang diteliti ialah harmoni vokal.

Harmoni vokal bermaksud bunyi vokal dalam sesuatu suku kata itu mengalami perubahan atau penyesuaian dari segi fitur tertentu disebabkan oleh pengaruh daripada vokal satu suku kata lain dalam satu perkataan yang sama. Proses fonologi seperti ini digolongkan sebagai proses asimilasi, atau dengan lebih tepat lagi dalam jenis vokal berasimilasi dengan fitur vokal (Schane, 1992:62).

Dalam teori fonologi standard, proses asimilasi ini diformalisasikan sebagai rumus penyalinan fitur, iaitu sesuatu segmen itu menyalin spesifikasi fitur daripada segmen yang berhampiran. Sebaliknya dalam teori fonologi autosegmental proses asimilasi dianalisis sebagai proses penghubungan atau penyebaran fitur daripada segmen A kepada segmen B yang berhampiran. Untuk menangani fenomena harmoni vokal yang berlaku dalam bahasa Dusun Kimaragang dan bahasa Rungus, kajian ini akan menerapkan pendekatan yang kedua, iaitu pendekatan teori fonologi autosegmental.

HARMONI VOKAL DALAM BAHASA DUSUN KIMARAGANG

Bahasa Dusun Kimaragang yang dijadikan sampel dalam kajian ini adalah varian yang dituturkan di daerah Kota Marudu¹. Salah satu aspek pembentukan kata dalam bahasa Kimaragang ialah melalui proses pengimbuhan. Suatu yang menarik dalam proses pengimbuhan ini adalah apabila sesuatu awalan itu digabungkan dengan kata dasar, maka bunyi vokal dalam awalan tersebut akan mengalami proses alternasi.

1. Kata Tunggal

Kata Terbitan

galan	'pagar'	nagalan	'sudah dipagar'
sawo	'suami'	nasawo	'sudah bersuami'
pilat	'luka'	nopilat	'sudah luka'
tuan	'runtuh'	notuan	'sudah runtuh'

1 Penulis ingin merakamkan ucapan terima kasih kepada Saudara Pandir Lodah yang membantu penulis dalam mengumpulkan maklumat tentang bahasa Dusun Kimaragang, dan seterusnya membenarkan penulis menggunakan data yang dikumpulkannya di lapangan.

ponjo	'siap'	nopono	'sudah siap'
darun	'hujan'	ka? darun	'baru hujan'
puddun	'potong'	ko?puddun	'baru dipotong'
rikot	'sampai'	ko?rikot	'baru sampai'
sogit	'sejuk'	ko?sogit	'baru sejuk'
patay	'mati'	kapatay	'dapat mematikan'
sigup	'rokok'	kosigup	'dapat merokok'
dunsul	'tukul'	kodunsul	'dapat menukul'

Berdasarkan data yang dipaparkan, setiap awalan di atas mempunyai dua bentuk varian morfem, misalnya /na/ ~ /no/, /ka?/ ~ /ko /, dan /ka/ ~ /ko/. Dari segi penyebarannya, varian yang mempunyai vokal /o/ muncul apabila bunyi vokal suku kata pertama kata dasar itu terdiri daripada vokal /i, u, o²/, manakala varian yang mempunyai vokal /a/ muncul apabila bunyi vokal suku kata pertama kata dasar terdiri daripada vokal /a/. Penyebaran ini saling melengkapi.

Sebelum dihuraikan fenomena fonologi harmoni vokal dalam bahasa Dusun Kimaragang ini secara mendalam menurut kerangka teori fonologi autosegmental, ada baiknya dihuraikan secara ringkas tentang sistem vokal bahasa berkenaan. Bahasa Dusun Kimaragang mempunyai sistem lima vokal iaitu /i, u, e, o, a/. Vokal-vokal ini boleh dibezakan antara satu sama lain berdasarkan fitur distingtif yang berikut:

2. Spesifikasi fitur untuk bunyi vokal

	a	e	i	o	u
Tinggi	—	—	+	—	+
Belakang	+	—	—	+	+
Rendah	+	—	—	—	—

Dalam teori fonologi standard model SPE, representasi fonologi sesuatu segmen itu dikatakan terdiri daripada seberkas fitur distingtif yang diatur tidak menurut aturan dalam satu fitur matriks. Dalam jadual di atas hanya menyenaraikan tiga fitur sahaja iaitu [tinggi], [belakang] dan [rendah] untuk menghuraikan sistem bunyi vokal bahasa Dusun Kimaragang. Fitur-fitur lain tidak disentuh kerana tidak begitu relevan dengan tajuk yang ingin

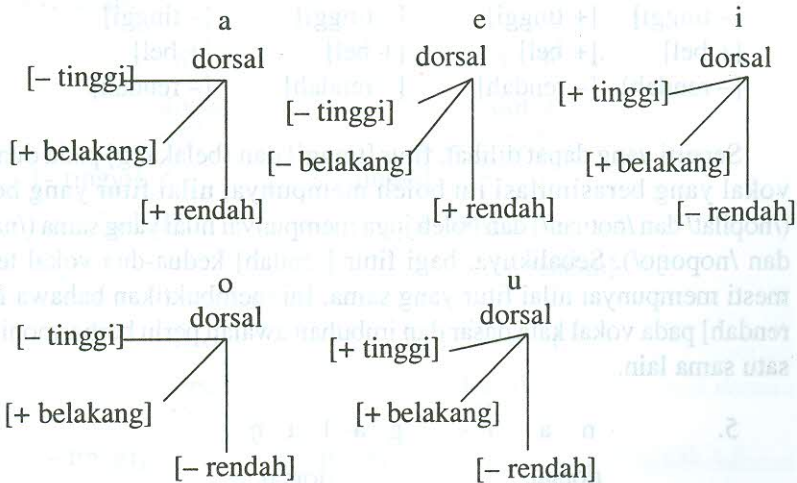
2¹ Bahasa Dusun Kimaragang mempunyai sistem lima vokal iaitu /i, u, e, o, a/. Berdasarkan data yang sedia ada, didapati tidak terdapat kata dasar yang suku kata pertamanya bermula dengan vokal /e/.

dibincangkan. Dalam SPE fitur $[\pm \text{tinggi}]$, $[\pm \text{belakang}]$ dan $[\pm \text{rendah}]$ berhubung rapat dengan badan lidah sebagai artikulator utama.

Dalam teori fonologi autosegmental, segmen direpresentasikan dalam bentuk nodus konfigurasi yang berhierarki dengan nodus terminalnya mengandungi nilai fitur, dan nodus terdekatnya terdiri daripada satu konstituen. Fitur-fitur distingtif ini disusun pada tingkat yang berbeza, dan fitur-fitur berkenaan boleh berhubung secara “nonlinear” antara satu sama lain. Ini menepati andaian asas teori ini yang menyatakan bahawa setiap autosegmen itu berada di tingkat yang berlainan. Dalam teori ini ketiga-tiga fitur $[\pm \text{tinggi}]$, $[\pm \text{belakang}]$ dan $[\pm \text{rendah}]$ itu dikatakan berada di bawah nodus kelas dorsal (Sagey, 1986). Dorsal dianggap bersifat privatif (*privative*), iaitu bernilai satu dan bukannya bersifat binari. Untuk perbincangan selanjutnya, hanya disentuh fitur-fitur ini sahaja bagi menghuraikan proses harmoni vokal yang berlaku. Representasi autosegmental untuk vokal-vokal tersebut menurut geometri fitur adalah seperti yang berikut:

3. Representasi bunyi vokal secara autosegmental

Seperti yang telah dinyatakan sebelum ini proses harmoni vokal menunjukkan vokal /a/ akan berasimilasi dengan vokal /a/, manakala vokal /o/ berasimilasi dengan vokal /i, u, o/. Berdasar tiga fitur yang dihuraikan di atas, vokal /a/ berbeza daripada vokal /o/ dari segi fitur [rendah], iaitu /a/ mempunyai fitur $[+ \text{rendah}]$ manakala vokal /o/ memiliki fitur $[- \text{rendah}]$. Dari segi persamaan pula, kedua-duanya mempunyai fitur $[- \text{tinggi}]$ dan $[+ \text{belakang}]$. Hal ini dapat dirumuskan bahawa fitur [rendah] memainkan

peranan penting dalam menentukan proses alternasi yang berlaku antara /a/ dan /o/ dalam imbuhan awalan bahasa Dusun Kimaragang.

Berhubungan dengan bunyi vokal yang berada di posisi suku kata pertama kata dasar yang menjadi pendorong kepada proses harmoni vokal ini juga boleh dibeza dan disamakan dengan fitur [rendah]. Misalnya vokal /i, u, o/ tergolong dalam satu kelas natural yang boleh dispesifikasikan sebagai [-rendah], manakala vokal /a/ dispesifikasikan sebagai [+rendah]. Kesimpulannya, fitur [rendah] merupakan fitur yang terlibat secara langsung dengan proses harmoni vokal yang berlaku, seperti yang tergambar pada contoh-contoh berikut:³

4. n a s a w o n o p i l a t

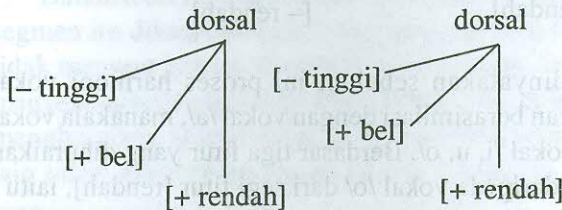
[- tinggi]	[- tinggi]	[- tinggi]	[+ tinggi]
[+ bel]	[+ bel]	[+ bel]	[- bel]
[+ rendah]	[+ rendah]	[- rendah]	[- rendah]

n o t u a n n o p o ŋ o

[- tinggi]	[+ tinggi]	[- tinggi]	[- tinggi]
[+ bel]	[+ bel]	[+ bel]	[+ bel]
[- rendah]	[- rendah]	[- rendah]	[- rendah]

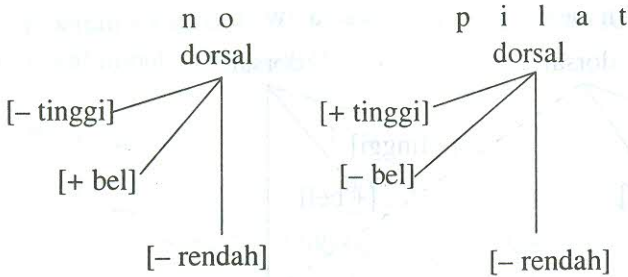
Seperti yang dapat dilihat, fitur [tinggi] dan [belakang] pada dua bunyi vokal yang berasimilasi itu boleh mempunyai nilai fitur yang berbeza (/nopilat/ dan /notuan/) dan boleh juga mempunyai nilai yang sama (/nasawo/ dan /nopono/). Sebaliknya, bagi fitur [rendah] kedua-dua vokal tersebut mesti mempunyai nilai fitur yang sama. Ini membuktikan bahawa fitur [$\pm$ rendah] pada vokal kata dasar dan imbuhan awalan perlu berharmoni antara satu sama lain.

5. n a g a l a ŋ

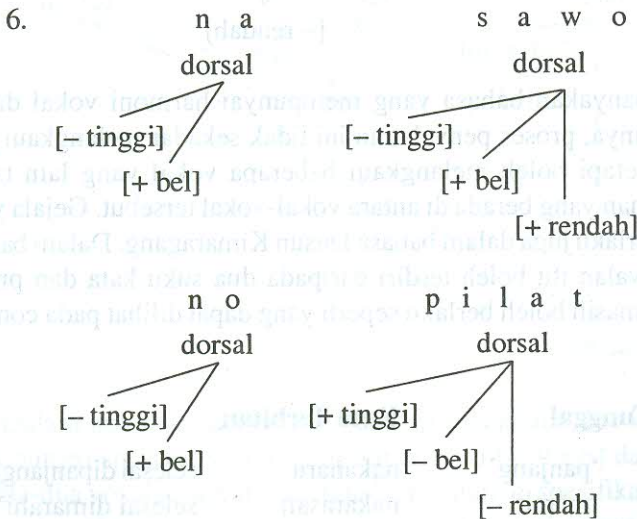

3 Fitur distingtif yang tersenarai itu merujuk kepada bunyi vokal pada imbuhan awalan dan juga bunyi vokal pada suku kata pertama kata dasar.

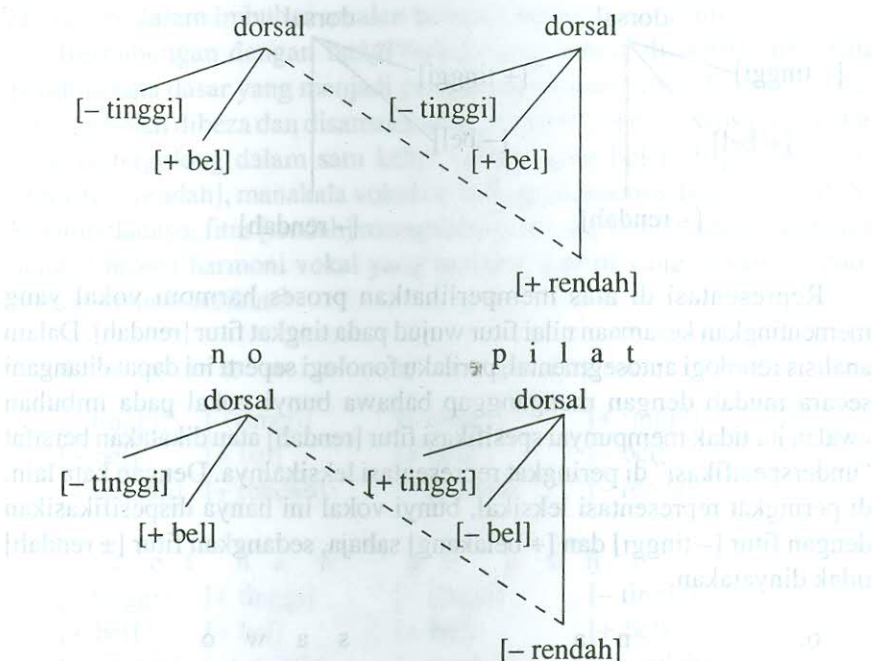

Representasi di atas memperlihatkan proses harmoni vokal yang mementingkan kesamaan nilai fitur wujud pada tingkat fitur [rendah]. Dalam analisis fonologi autosegmental, perilaku fonologi seperti ini dapat ditangani secara mudah dengan menganggap bahawa bunyi vokal pada imbuhan awalan itu tidak mempunyai spesifikasi fitur [rendah] atau dikatakan bersifat “underspesifikasi” di peringkat representasi leksikalnya. Dengan kata lain, di peringkat representasi leksikal, bunyi vokal ini hanya dispesifikasikan dengan fitur [-tinggi] dan [+belakang] sahaja, sedangkan fitur [$\pm$ rendah] tidak dinyatakan.

Bunyi vokal pada imbuhan awalan itu akan mendapat fitur [$\pm$ rendah] melalui proses harmoni vokal yang di dalam kajian ini dianalisis sebagai hasil daripada penyebaran fitur [$\pm$ rendah] daripada vokal pertama kata dasar. Fitur ini menyebar dari kanan ke kiri seperti yang ditunjukkan oleh rajah berikut:

7. n a s a w o

Dalam kebanyakan bahasa yang mempunyai harmoni vokal dalam sistem fonologinya, proses penyebaran ini tidak sekadar melangkaui satu vokal sahaja, tetapi boleh melangkaui beberapa vokal yang lain tanpa mengira konsonan yang berada di antara vokal-vokal tersebut. Gejala yang hampir sama berlaku juga dalam bahasa Dusun Kimaragang. Dalam bahasa ini imbuhan awalan itu boleh terdiri daripada dua suku kata dan proses harmoni vokal masih boleh berlaku seperti yang dapat dilihat pada contoh-contoh berikut:

8. Kata Tunggal

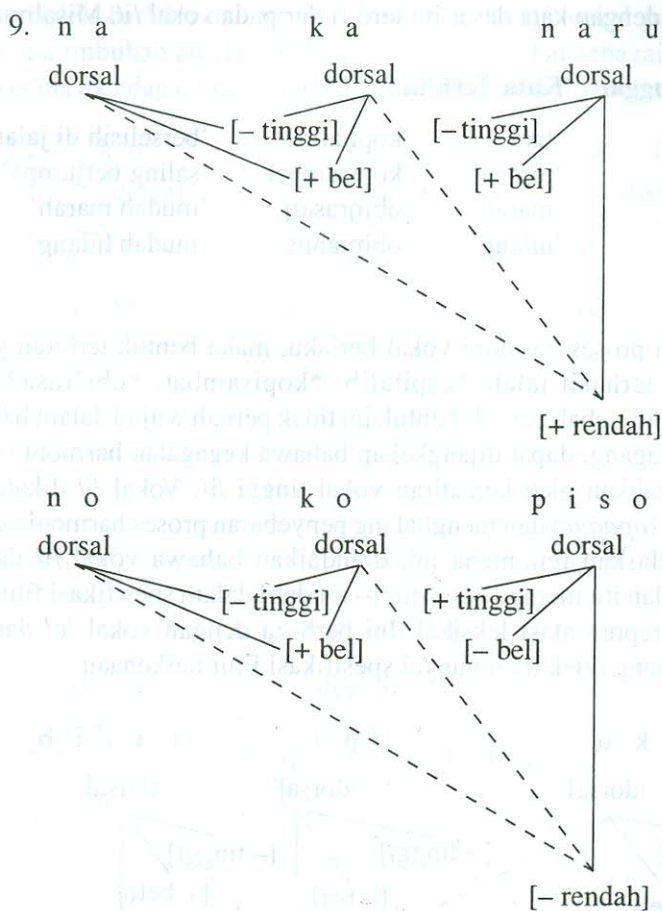
Kata Terbitan

naru	'panjang'	nakanaru	'selesai dipanjangkan'
rasanj	'marah'	nakarasanj	'selesai dimarahi'
pisok	'padam'	nokopisok	'selesai dipadamkan'
boros	'cakap'	nokoboros	'selesai bercakap'
gulu	'dulu'	nokogulu	'selesai mendahului'

Kedua-dua vokal pada imbuhan awalan tersebut telah mengalami proses harmoni vokal yang sama. Ini menunjukkan bahawa fitur [$\pm$ rendah] pada

vokal pertama kata dasar akan menyebar secara berterusan kepada kedua-dua vokal imbuhan awalan tersebut.

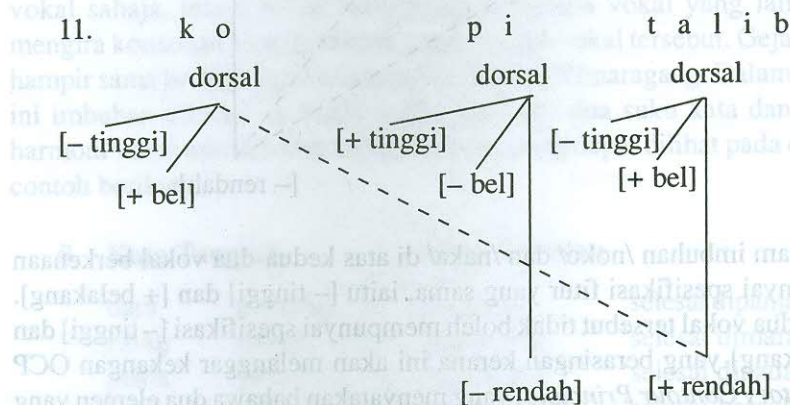

Dalam imbuhan /noko/ dan /naka/ di atas kedua-dua vokal berkenaan mempunyai spesifikasi fitur yang sama, iaitu [-tinggi] dan [+belakang]. Kedua-dua vokal tersebut tidak boleh mempunyai spesifikasi [-tinggi] dan [+belakang] yang berasingan kerana ini akan melanggar kekangan OCP (*Obligatory Contour Principle*) yang menyatakan bahawa dua elemen yang serupa tidak dibenarkan hadir secara bersebelahan pada tingkat yang sama. Selain daripada merujuk kepada unit segmen, OCP juga boleh melibatkan fitur distingtif, iaitu dua fitur yang serupa tidak dibenarkan hadir secara bersebelahan. Fitur $[\pm \text{rendah}]$ akan menyebar secara berterusan kepada

kedua-dua vokal berkenaan tanpa sebarang sekatan. Selain daripada data di atas, terdapat juga beberapa kata terbitan yang tidak mengalami proses harmoni vokal. Ini berlaku apabila bunyi vokal pada imbuhan awalan yang bersebelahan dengan kata dasar itu terdiri daripada vokal /i/. Misalnya,

10. Kata Tunggal	Kata Terbitan		
talib	'lalu'	kopitalib	'berselisih di jalan'
sambat	'jumpa'	kopisambat	'saling berjumpa'
rasaŋ	'marah'	obiŋrasaŋ	'mudah marah'
tanus	'hilang'	obiŋtanus	'mudah hilang'

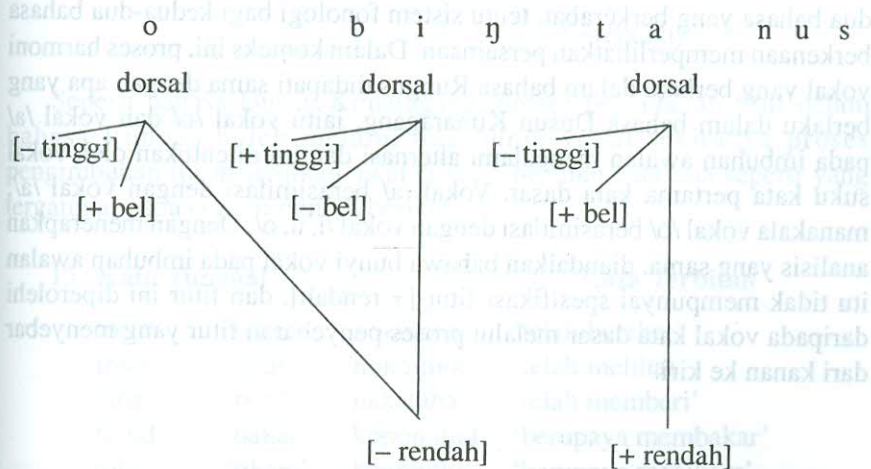
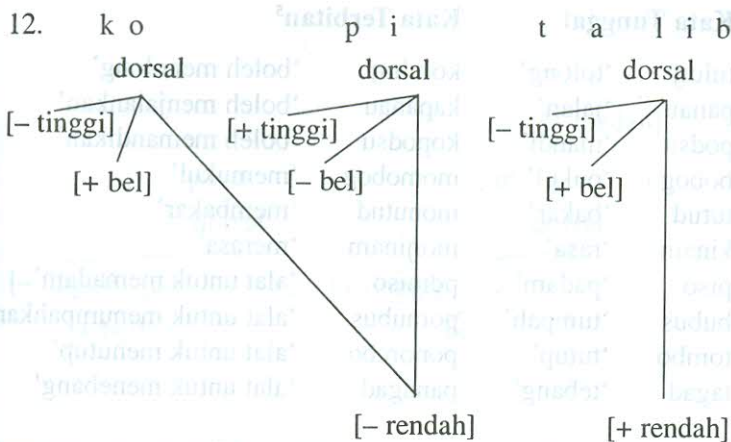
Sekiranya proses harmoni vokal berlaku, maka bentuk terbitan yang dijangkakan terhasil ialah *kopitalib, *kopisambat, *obi?rasa? dan *abi?tanus. Oleh sebab bentuk-bentuk ini tidak pernah wujud dalam bahasa Dusun Kimaragang, dapat dijangkakan bahawa kegagalan harmoni vokal berlaku disebabkan oleh kehadiran vokal tinggi /i/. Vokal /i/ dikatakan bersifat legap (*opaque*) dan menghalang penyebaran proses harmoni vokal. Untuk menjelaskan fenomena ini, diandaikan bahawa vokal /i/ dalam imbuhan awalan itu mempunyai fitur [- rendah] dalam spesifikasi fiturnya di peringkat representasi leksikal. Ini berbeza dengan vokal /o/ dan /a/ sebelumnya yang tidak mempunyai spesifikasi fitur berkenaan.

Proses penyebaran tidak boleh berlaku kerana hasilnya akan menyebabkan garis penghubung mengalami penyilangan. Ini melanggar kekangan NNC (*No Crossing Constraint*) yang menyatakan bahawa garis penghubung yang

menghubungkan dua elemen itu tidak boleh bersilang (Clements dan Hume 1996). Dalam teori autosegmental, derivasi yang menghasilkan garis yang bersilang tidak dibenarkan. Ini menjelaskan mengapa proses harmoni vokal tidak boleh berlaku dalam contoh di atas. Bunyi vokal pada suku kata pertama imbuhan awalan berkenaan sentiasa kekal sebagai vokal tengah /o/ kerana mendapat fitur [- rendah] daripada vokal /i/ yang mendahuluinya.

Kesimpulannya, imbuhan /kopi/ dan /obi/ tidak boleh mengalami harmoni vokal kerana vokal /i/ itu mempunyai spesifikasi fitur [- rendah] di tingkat fitur tersebut dan sekiranya proses penyebaran berlaku, ini akan menghasilkan garis penghubung yang bersilang.

HARMONI VOKAL DALAM BAHASA RUNGUS

Setelah melihat proses harmoni vokal yang berlaku dalam bahasa Dusun Kimaragang, berikut akan diteliti pula proses harmoni vokal yang berlaku dalam bahasa Rungus. Data bahasa Rungus yang dipaparkan di bawah adalah varian yang dituturkan di daerah Kudat.⁴

13. Kata Tunggal

Kata Terbitan⁵

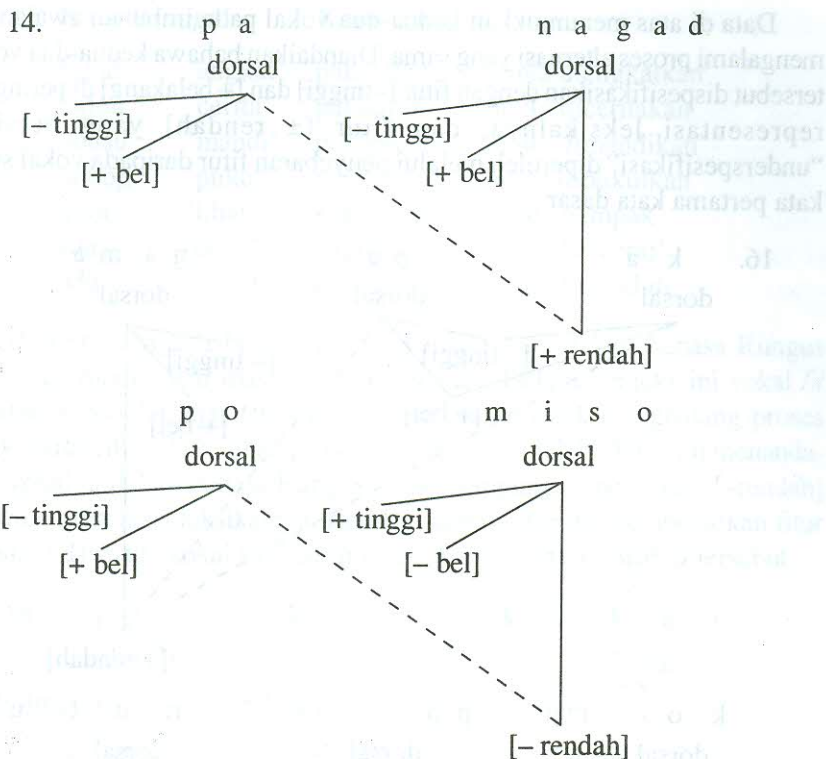
tulun	'tolong'	kotulun	'boleh menolong'
panau	'jalan'	kanpanau	'boleh menjalankan'
podsu	'mandi'	kopodsu	'boleh memandikan'
bobog	'pukul'	momobog	'memukul'
tutud	'bakar'	monutud	'membakar'
kinam	'rasa'	moninam	'merasa'
piso	'padam'	pomiso	'alat untuk memadam'
bubus	'tumpah'	pomubus	'alat untuk menumpahkan'
tombo	'tutup'	ponombo	'alat untuk menutup'
tagad	'tebang'	panagad	'alat untuk menebang'

Oleh sebab bahasa Rungus dan bahasa Dusun Kimaragang merupakan dua bahasa yang berkerabat, tentu sistem fonologi bagi kedua-dua bahasa berkenaan memperlihatkan persamaan. Dalam konteks ini, proses harmoni vokal yang berlaku dalam bahasa Rungus didapati sama dengan apa yang berlaku dalam bahasa Dusun Kimaragang, iaitu vokal /o/ dan vokal /a/ pada imbuhan awalan mengalami alternasi dan ini ditentukan oleh vokal suku kata pertama kata dasar. Vokal /a/ berasimilasi dengan vokal /a/, manakala vokal /o/ berasimilasi dengan vokal /i, u, o/. Dengan menerapkan analisis yang sama, diandaikan bahawa bunyi vokal pada imbuhan awalan itu tidak mempunyai spesifikasi fitur [$\pm$ rendah], dan fitur ini diperolehi daripada vokal kata dasar melalui proses penyebaran fitur yang menyebar dari kanan ke kiri.

4 Penulis ingin merakamkan ucapan terima kasih kepada Saudara Rozy Talin yang membantu penulis dalam mengumpulkan maklumat tentang bahasa Rungus, dan seterusnya membenarkan penulis menggunakan data yang dikumpulkannya di lapangan.

5 Di sini kita hanya menumpukan perhatian pada proses alternasi yang melibatkan bunyi vokal sahaja. Perubahan yang berlaku pada konsonan tidak akan disentuh kerana tidak berkaitan dengan perbincangan yang sedang dibicarakan.

Seperti bahasa Dusun Kimaragang, proses penyebaran fitur dalam bahasa Rungus boleh melalui dua bunyi vokal sekiranya proses pengimbuhan itu melibatkan awalan yang bersuku kata dua seperti yang tergambar pada contoh-contoh berikut:

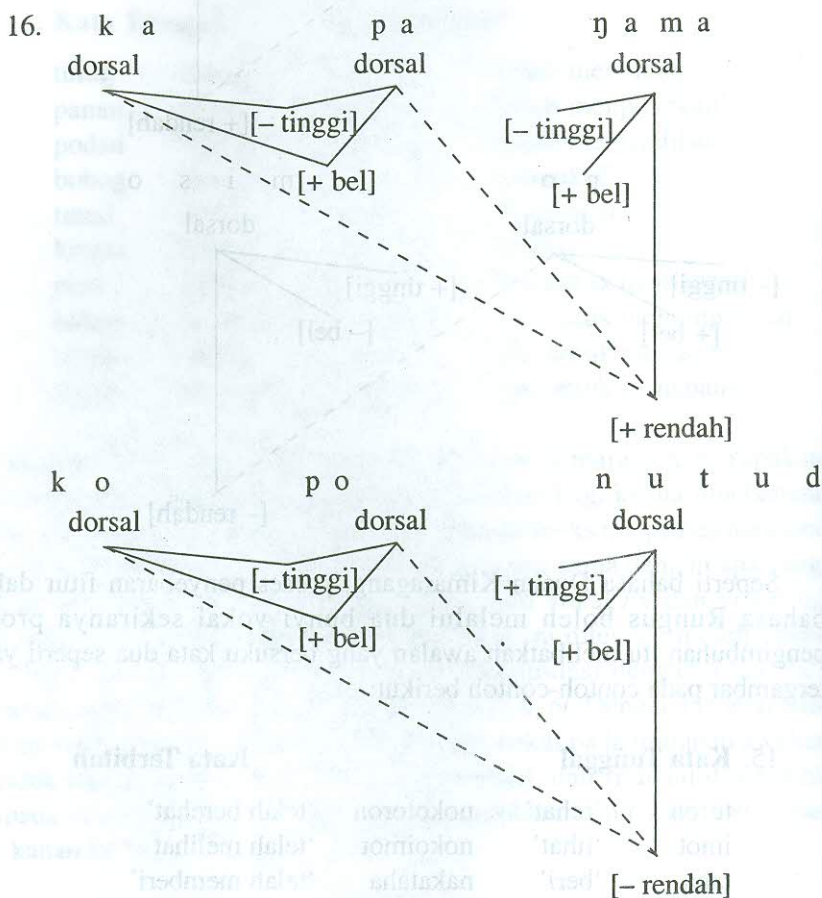
15. Kata Tunggal

toron 'rehat'
 imot 'lihat'
 taha 'beri'
 tutud 'bakar'
 tobo 'tikam'
 kama 'sentuh'
 taha 'beri'
 tombo 'tutup'
 budu 'bodoh'
 gazau 'masak'

Kata Terbitan

nokotoron 'telah berehat'
 nokoimot 'telah melihat'
 nakataha 'telah memberi'
 koponutud 'berupaya membakar'
 koponobo 'berupaya menikam'
 kapangama 'berupaya menyentuh'
 kapanaha 'berupaya memberi'
 popotombo 'menjadikan sesuatu tertutup'
 popobudu 'menjadikan seseorang bodoh'
 papagazau 'menjadikan beras nasi'

Data di atas menunjukkan kedua-dua vokal pada imbuhan awalan itu mengalami proses alternasi yang sama. Diandaikan bahawa kedua-dua vokal tersebut dispesifikasikan dengan fitur [- tinggi] dan [+ belakang] di peringkat representasi leksikalnya, dan fitur [$\pm$ rendah] yang bersifat “underspesifikasi” diperoleh melalui penyebaran fitur daripada vokal suku kata pertama kata dasar.

Sebelum ini telah kelihatan bahawa vokal /i/ dalam bahasa Dusun Kimaragang bersifat legap (*opaque*), iaitu dengan menghalang proses penyebaran fitur. Kesannya, alternasi vokal tidak berlaku dan vokal yang sentiasa muncul pada imbuhan awalan tersebut ialah vokal /o/. Bahasa Rungus juga mempunyai imbuhan awalan yang bersuku kata dua dan vokal /i/ hadir pada suku kata yang kedua itu. Misalnya,

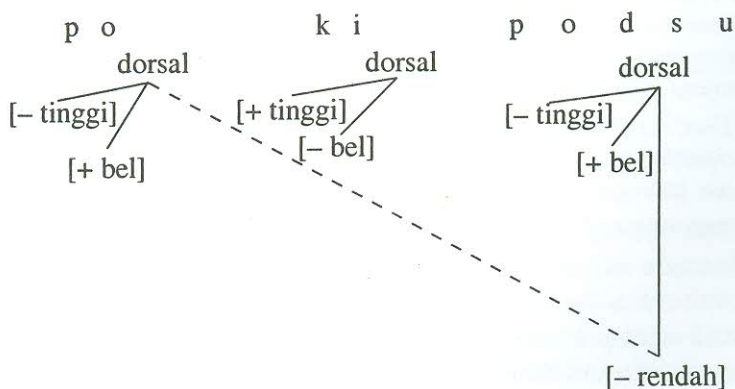
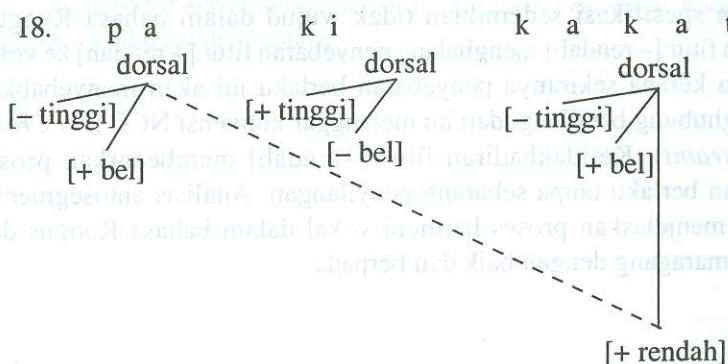

17. Kata Tunggal

Kata Terbitan

kakat	'angkat'	pakikakat	'minta diangkatkan'
tañon	'cerita'	pakitañon	'minta diceritakan'
podsu	'mandi'	pokipodsu	'minta dimandikan'
bobog	'pukul'	pokibobog	'minta dipukulkan'
imot	'lihat'	kopiimot	'saling nampak'
ada	'cerai'	kapiada	'saling bercerai'
odu	'gaduh'	kopiodu	'saling bergaduh'

Berbeza daripada bahasa Dusun Kimaragang, dalam bahasa Rungus proses harmoni vokal masih terus beroperasi. Dalam konteks ini vokal /i/ dikatakan bersifat lejas (*transparent*) kerana ini tidak menghalang proses penyebaran fitur. Oleh sebab proses penyebaran boleh berlaku, ini menandakan vokal /i/ dalam bahasa Rungus tidak mempunyai spesifikasi [-rendah] dalam representasi leksikalnya. Ketidakhadiran fitur ini membenarkan fitur [rendah] daripada vokal kata dasar menyebar melintasi vokal /i/ tersebut.

KESIMPULAN

Kajian ini mendapati bahawa proses harmoni vokal yang berlaku dalam bahasa Dusun Kimaragang dan bahasa Rungus memperlihatkan banyak ciri persamaan. Dalam kedua-dua bahasa tersebut, proses harmoni vokal melibatkan penyebaran fitur $[\pm \text{rendah}]$ vokal suku kata pertama kata dasar menuju ke vokal imbuhan awalan dan penyebaran ini bergerak dari kanan ke kiri. Penyebaran ini boleh berlaku secara berterusan melangkaui dua vokal berikutnya.

Satu ciri fonologi yang membezakan kedua-dua bahasa berkenaan adalah dari segi perilaku vokal $/i/$ pada imbuhan awalan dalam konteks harmoni vokal ini. Dalam bahasa Rungus, vokal $/i/$ bersifat lejas (*transparent*) dan oleh itu penyebaran fitur $[\pm \text{rendah}]$ dari vokal kata dasar boleh merentasinya, manakala dalam bahasa Dusun Kimaragang vokal ini bersifat legap (*opaque*) dan menghalang proses penyebaran fitur. Perbezaan ini dapat ditangani dengan menganggap bahawa vokal $/i/$ dalam bahasa Dusun Kimaragang mempunyai spesifikasi fitur $[- \text{rendah}]$ di peringkat leksikalnya, sedangkan spesifikasi sedemikian tidak wujud dalam bahasa Rungus. Kehadiran fitur $[- \text{rendah}]$ menghalang penyebaran fitur $[+ \text{rendah}]$ ke vokal berikutnya kerana sekiranya penyebaran berlaku ini akan menyebabkan garis penghubung bersilang, dan ini melanggar konvensi NCC (*No Crossing Constraint*). Ketidakhadiran fitur $[- \text{rendah}]$ membenarkan proses penyebaran berlaku tanpa sebarang penyilangan. Analisis autosegmental ini dapat menjelaskan proses harmoni vokal dalam bahasa Rungus dan Dusun Kimaragang dengan baik dan berpadu.

RUJUKAN

- Clements, G. N., dan Hume, E. V., 1996. "The Internal Organization of Speech Sounds". Dlm. Goldsmith, J. A., *The Handbook of Phonological Theory*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Goldsmith, J. A., 1990. *Autosegmental and Metrical Phonology*. Oxford: Basil Blackwell.
- Goldsmith, J.A., 1996. *The Handbook of Phonological Theory*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Kenstowicz, M., 1994. *Phonology in Generative Grammar*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Pandir Lodah, 1992. *Beberapa Aspek Morfologi Dusun Kimaragang*. Latihan Ilmiah, Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Roca, I., dan Johnson, W., 1999. *A Course in Phonology*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Rosy Talin, 1990. "Pertuturan Rungus: Satu Bahasa yang Tersendiri atau Dialek kepada Bahasa Kadazan". Latihan Ilmiah, Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Schane, 1992. *Fonologi Generatif* (terj.). Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Zaharani Ahmad, 1993. *Fonologi Generatif: Teori dan Penerapan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.